

Tanzimat Şiiri Örneklerinden Yola Çıkılarak Dönemin Çocuk Algısını Keşfetmek

Discovering the Perception of Children of the Era by Using the Examples of Tanzimat Poem

Canan Olpak Koç*

Öz

Çocukluk hayatın en önemli süreçlerinden biridir. Bu nedenle psikolojiden sosyolojiye, biyolojiden edebiyata birçok bilimin/ilimin konusu olmuştur. Yetişkin davranışlarını açıklamak için başvurulan en temel kaynak olan çocukluğun nasıl geçtiği de yine yetişkinlerin onlar hakkındaki algısına ve yaptıklarına bağlıdır. Bu algıyı öğrenmek için çocuk edebiyatında yer alan metinlerin takip edilmesi önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Çocuk edebiyatı; bilmeden destanlara, tekerlemeden masallara, romanlardan çocuk dergilerine kadar çok geniş bir alana sahiptir. Ancak duygusal yoğunluğun ve samimiyetin daha fazla gözetildiği şiirlerde dönem insanların düşünce ve duygularına ulaşmak daha kolay bir yol kabul edilebilir. Bu nedenle farklı alanlarla hızlı değişimlerin yaşandığı Tanzimat Döneminde oluşturulan edebiyat eserlerinde çocuklar hakkında neler söylendiğine de yine dönemden seçilmiş şiirlerle ulaşılabilir. Çünkü müstakil çocuk edebiyatı Tanzimat Edebiyatıyla ortaya çıkmıştır. Çalışmada, estetik olduğu kadar eğitici olan metinler yoluyla çocukluğun nasıl geçirilmesi gerektiği açıklanırken çocuklara karşı davranışların şekli belirlenmeye ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Tanzimat Dönemi, Çocuk Şiirleri.

Abstract

Childhood is one of the most important processes of life. Therefore, it has been the subject of many sciences from psychology to sociology, from biology to literature. Childhood, which is the most important source for explaining adult behaviors, depends on the perception and actions of adults about them. In order to learn this perception, following the texts in children's literature provides important results. Children's literature has a wide range from riddles to epics, rhymes and tales, from novels to children's magazines. However, in the poems where emotional intensity and sincerity are observed more, it is easier to reach the thoughts and feelings of the people of the period. For this reason, what is said about children in the literature created during the Tanzimat Period, where rapid changes take place in different fields, can also be reached with poems of the period. Because individual children's literature emerged with Tanzimat literature. This aesthetic, as well as educational texts, how childhood should be spent, the form of behavior towards children was tried to be determined and transferred. However, when the poems are examined, it is seen that when the child is a child in need, emotional works are produced as a result.

Keywords: Children's Literature, Tanzimat Period, Children's Poems.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, cananolpak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2319-0815

Extended Summary

Childhood is one of the most important processes of life. Therefore, it has been the subject of many sciences from psychology to sociology, from biology to literature. Childhood, which is the most important source for explaining adult behaviors, depends on the perception and actions of adults about them. In order to learn this perception, following the texts in children's literature provides important results. Children's literature has a wide range from riddles to epics, rhymes and tales, from novels to children's magazines. However, in the poems where emotional intensity and sincerity are observed more, it is easier to reach the thoughts and feelings of the people of the period. For this reason, what is said about children in the literature created during the Tanzimat Period, where rapid changes take place in different fields, can also be reached with poems of the period. Because individual children's literature emerged with Tanzimat literature. This aesthetic, as well as educational texts, how childhood should be spent, the form of behavior towards children was tried to be determined and transferred. However, when the poems are examined, it is seen that when the child is a child in need, emotional works are produced as a result.

Education is one of the areas where the fastest change of the Tanzimat is applied. The fact that the statesmen of this period get European education accelerates the studies in this field. One of the most important steps put into effect with the 1876 Constitution is compulsory primary education and should be considered as a modern development in itself. Another novelty, or first, about children is pedagogical views. It is seen that the pedagogical approaches of the period are not lagging behind today's approaches. Even if traces of tradition are seen at some points, the approaches that are brought are based on the basis of winning rather than losing the individual. Two types of pedagogical approaches can be mentioned in Tanzimat poetry. The first is traditional understanding. Traditional understanding Before Tanzimat, it is seen that the positive effects of punishment in education were mentioned as a tradition. In addition to works such as Kutadgu Bilig, Gulistan, Bostan, Kabusname, it is suggested that even beating can be applied for the correction of the child in Mesnevi. It is seen that the first generation poets of the Tanzimat Period generally did not break with tradition, although their discourse was different. Their formal adherence to Divan Literature despite their differences in content is an indication of this. The second is the positivist understanding. The names, who approached the current situation with an intellectual conscious attitude during the Tanzimat Period, saw the necessity of scientific awakening in order for the state to return to its former bright days, and they produced some ideas in this direction. Therefore, they were influenced by positivist philosophy and reflected this effect on their works. Apart from these, in various literary examples in terms of subject, interest is drawn to the spring season and the childhood and youth periods of human life. Innovation and cleanliness of nature; It is compared to the uncontaminated bee of the human soul. It is noteworthy that the first period artists in Tanzimat poetry generally stay away from individual subjects. Of course, they also wrote poems on non-social topics. It is possible to say that individuality remains in the background for the Tanzimat first period poetry, although there are signs of the poet's fear of individual death or thought in the poems that have the theme of death from time to time. Especially, it is read that poets who lost their children put children and death into poems in the following years. In the second period, individual feelings take the place of social themes more in poems.

Tanzimat literature is one of the most emphasized period literatures in Turkish literature in academic sense. Undoubtedly, the fact that the examples of the period constituted the firsts in many ways rather than their literary value was effective in this interest. These firsts are also seen in terms of children's literature. With the European-style education system, adults' perception of children also begins to change. The child, who is perceived and treated as a child / adult from the early periods, starts to enter life in the new period. This change of perception can be followed from period poems. It is seen that there are different suggestions in poetry in the process where classical education understanding and modern orientations continue together for a long time. It is difficult to call the poems of this period as child poetry. Because it was not written directly for children, nor was the biological development of the child taken into account. It is a reflection of adults' individual pains in verses. Or, as the application area of the search for ideal order in society, the child

is the subject. As period poetry, a general child poetry approach is not displayed, but there are examples that can make the perception of children of Tanzimat poets feel. According to this, it can be said that Tanzimat poetry has traditional and positivist based pedagogical perspectives, it is perceived as a biological period rather than child / adult expectations in a way that includes the first youth period of childhood, and in some poems, poets express their love for children in individual terms.

Giriş

Yenileşme Dönemi de denilen Tanzimat Dönemi günlük hayata ve sıradan insana dair bilgilerin daha çok kayıt altına alınmaya başladığı zamanlardır. Bunun en bariz göstergesi çocukların edebi metne dâhil edilmeye başlamasıdır. Elbette öncesinde de çocuğun varlığı hayatın her yerinde kabul görüyordu. Ancak bir birey olarak istekleri, duyguları, düşünceleri ve ihtiyaçlarıyla tanınması hakkında yeterli edebi eser halinde kaynağa ulaşmak kolay değildir. Hâlbuki yapılan kazılarda çocuklara ait oyuncakların bulunması kültürlerin, çok eski zamanlardan bu yana çocuğun kendine ait bir dünyası olduğunun farkındalığını gösterir. Geçmişten günümüze bu dünyayı ilgilendiren eşyalar üretilmiş, çocuğa farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. 2008 yılında Assos Antik Kenti'nde kazılarda MÖ 6. yüzyılda biberon kullanıldığının anlaşılması (Erişim: 01.01.2013); “Eski Mısır’da çocukların tahta bebeklerle, tahtadan yapılmış timsahlarla oynamaları; Romalı çocukların çember çevirmeyi, arabayı ve top oyunlarını çok sevmeleri çocuklara yönelik farklı ilginin ve buna yönelik üretimin bir örneğidir. Osmanlı’da da Eyüp semtindeki oyuncakçıların mumbardan balonlar, ağzına üflenince öten küçük testiler, tahta arabalar, çemberler, küçük tefler, davullar vb. yaptıkları; Anadolu’da doğal maddelerden yapılmış bez, yün, mısır koçanı, tebeşir boyası vb. ya da kabak, havuç, hıyar gibi sebzelere çubuklar takılarak hayvan biçiminde oyuncaklar yapıldığı bilinmektedir” (Poyraz, 2003, 15-26). Türk toplumunda çocuklara yönelik yaklaşımlarda genel insanlık birikimi kadar dinin tesiri de göz ardı edilemez. Hazreti Muhammed’in çocuk sevgisine ilişkin rivayetler, inanç hassasiyetini de geliştirmiş, toplum, çocuklara sadece kültür zaviyesinden değil sünnet-sevap olgularıyla da ilgi göstermiştir.

Edebiyatta Çocuk

Edebiyat, çocuk dünyasına ilişkin ürünleri sözlü dönemden bu yana üretmeye çalışmıştır. Sözlü edebiyat ürünleri çocukları oyalayıcı bir oyun çeşidi zannedilse bile tekerlemeler dil kabiliyetinin gelişmesinde, bilmeceler zekâ seviyesinin artmasında etkilidir. Aynı şekilde ninni, fabl ve masallar çocuk dünyasına yönelik sözlü ürünlerdir. Batı’da, masallar büyüklere yönelik olsa bile diğer sözlü ürünlerin varlığı söz konusudur. Bağımsız bir çocuk edebiyatı ise Batı’da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aydınlanma ve Fransız İhtilali’nin yaydığı fikirlerin etkisiyle başlar. Bu tarihin öncesine bakıldığında çocuklara yönelik kitaplar üzerinde kilisenin etkisi görülür. Kilise, çocukların dinî kitaplar dışında kitap okumalarına karşıdır. Uzun yıllar çocuklar, yetişkinlerin birer modeli sayılır; öğretici, didaktik kitaplar okutulur. 18. yüzyıldan itibaren çocukların kendilerine özgüllükleri görülerek çocuğun kendi kültürel ihtiyaçları bir varlık olarak kabul edilmeye başlanır. (Kelağahmet, 2007, 112)

Türklerde ise çocukluk, İslamiyet öncesi sözlü edebiyat eserlerinden itibaren aslında yetişkinliğin alametlerinin ortaya çıkması gereken bir zaman dilimi olarak görülür. Oğuz Kağan Destanı’nda doğduktan sonra yalnızca bir defa süt içen bebek varken yine devamında neredeyse hiç çocuk olmamış bir çocuk/yetişkin olarak kahramanlıklar yapmaya başlayan bir biri vardır. Manas, Bozkurt, Satuk Buğra Han destanlarında da ileride yapacağı kahramanlıklarla hakkı teslim edilen çocuklar görülür. Dede Korkut Hikâyelerinde ise durum değişir. Çocukların yetişkinler için kurtarıcı rolünün yerine artık sadece varlıklarıyla bile yetişkinlere değer katan bir çocuk algısı vardır. İlahî bir temele dayandırılarak anlatılan çocukluk olma hâlimden çocuklarla ilgili değişik ritüellere kadar çocuk, belirleyici bir roledir. İslamiyet’le birlikte çocuğun anne baba için sorumluluğuna vurgu yapılır. Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig’de, Kaşgarlı Mahmut Divan ü Lugat-it-Türk’te çocuk yetiştirilirken dikkat edilecek konuları yazmış. Kabusname’de de özellikle erkek çocuğun eğitimi söz konusu edilmiştir. Görüldüğü gibi Divan edebiyatına geçiş sürecinde yer alan sözlü/yazılı eserlerde çocuğa yönelik daha çok onun yetişkin hâliyle yapacağı kahramanlıklar nedeniyle bir bahis söz konusudur. Bu çocuklar daha sonra cinsiyete göre bir ayrıma tabi tutulmuştur. Erkek çocukların

dış dünyaya uygun yetiştirilmesi önemsenirken dinin emirlerinden çok dinin algılanışı nedeniyle kızların dinî eğitim alması yeterli görülür. Bunlar o dönemlere dair çocuk algısında önemli örneklerdir.¹

Divan Edebiyatında çocuk denilince akla ilk gelen eserlerin başında Nabi'ye ait Hayriyye gelir. *Çocuk/yetişkin* çocukların anlatımından ya da yetişkinlerin nasıl çocuk eğitimi vereceğinden ziyade bu eserde şair; çocuklara, gençlere hitap eder. Bu önemli ayırım artık onların da bir birey kabul edilmeye başlamasının öncü adımlarından sayılabilir. Hayriyye'ye nazire olarak yazılan Lûtfiyye adlı (1791) mesnevide ise yine bir sesleniş vardır. İlk dönem metinleriyle bu metinler arasında çocuk algısı anlamında ciddi bir fark görülür. Çocuktan ziyade yetişkinmiş gibi muamele gören ve bu nedenle çocukluğundan koparıldığını düşündüren eserler yanında çocuğun birey olarak ele alındığı bu eserlerde de toplumsal rol ve ideallerden koparılan çocuk algısı hâkimdir. Bu metinlerde “gençlere yüksek bir gaye, enerjik bir kalkınma yolu ve bir hamle ufku gösterilmez.” (Banarlı, 1971, 792) “Bununla beraber Sultan Süleyman'ın, oğlu Şehzade Mustafa'ya yazdığı ve münşeatta tarihsiz olarak kayıtlı bir vasiyetnamedeki öğütler dikkat çekicidir. Sultan, oğlundan, gönlünü dünya heveslerinden temizlemesini, zevki kendine haram edip ilim irfanla meşgul olmasını istemiş, dâreyn selametini isteyenlerin böyle yapması gerektiğini şu cümle ile ifade etmiştir: ...tederrüs-i ilm ü ma'rifet ve te'allüm-i usûl-i kitâbete müdâvemet ü muvâzabat itmekle sa'y-i cemîl ve kasd-ı cezîl idesin nefs-i zekiyyeni rezâleti cehâlet-i pür-küdüretten halâs idüp vâsîta-i şeref-i ulûm ile beynel-emsâl vel-akrân mümtâz-ı devrân olasın.” (Münşeât-ı Aziziye, İst. 1303, s. 7) Bir diğer münşeatta çocuklara hediye verildiği görülür. İşte böyle münşeatlardan biri de zevcinden halilesine yazılan mektuptur. Mektupta kalem sahibi zevc “necabetli mahdum-ı mükerrerim Nihad Beğ'in didelerini bus ederim. Ben ol tarafa gelinceye kadar gayret edip hatm ederse kendisine bir midilli alacağımı güzelce tefhim buyurmaları ve hassaten istifsar-ı tab'ı behiyyeleri zemininde mevedet-name-i muhibbi terkimine ibtidar olundu efendim.” Hanımın yazdığına bakılırsa “mahdum-ı mükerrerleri Nihad Beğ efendiye olan hüsn-i iltifat-ı valalarını tebliğ eylediğimde aşırı ferahnâk olup yakında hatm edeceğini beyan ile hasseten damen-i devletlerini takbil eder.”² demiştir.

Bu metinler çocukların edebiyatta yer aldığını gösterse de müstakil bir çocuk edebiyatından bahsedilemez. Alev Sınar, “bu eserlerin meydana geldiği dönemler içinde ne “çocuk edebiyatı” kavramı ne de doğrudan doğruya çocuklar için kitap yazma endişesinin söz konusu olduğunu” söyler.³ Kaynaklarda çocuklara dair verilen bilgilerde bunu doğrular. Çocuklar sadece besleyip büyütülmesi gereken yetişkin adaylarıdır. 18. yüzyılda Türkiye'ye gelen seyyahlarda o dönem ebeveynlerin tutumu üzerine yazı yazmıştır. M. D'Hosson da 18. yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler isimli kitabında “kadınların çocuklarını mümkün olduğu kadar kendilerinin emzirmeye özen gösterdiklerini, herhangi bir sebepten dolayı emziremeseler bile onları asla dışarı çıkarmadıklarını” yazar. (M.D'Hosson, 1980, 201) Bu cümleler “19. yüzyıla kadar Osmanlı topraklarına gelmiş olan elçi, yazar ve seyyahların hatıra, not ve mektuplarında Osmanlı çocukları ile ilgili az sayıda kayda değer bilgi veren satırlar arasında yer alır. Yabancı ressamın gravür ve resimlerinde de çocuklar pek yer almazlar. Resimlerde nadir olarak görülen çocukların en mühim özelliklerinden biri büyüklerle aynı kıyafeti giymiş olmalarıdır.” (Yerasimos, 1993) Bu bilgi bahsi geçen dönemlerde küçüklere özgür bir kıyafet alışkanlığının olmadığı hakkında okura bilgi verir. Çocuklar yetişkin gibi algılanmakta ve bu algıya uygun olarak giyinmeleri sağlanmaktadır. Bu durum sözlü edebiyat ürünlerinin algısıyla benzerlik gösterir. Bütün bilgilendirmelerle beraber on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çocuklarının kişisel ve sosyal yaşamlarında ortaya çıkan Batı Medeniyeti etkisiyle gelişen değişme ve gelişmeyi tam olarak tespit edebilmek maksadıyla Tanzimat Dönemi şiirine bakmak gerekir.

¹ Osmanlı toplumunun farklı dönemlerinde çocuklarla ilgili meselelere nasıl bakıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Okay, C. (1998). Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900, Kırkambar Yayınları, İstanbul.

² Büyük Türk Klasikleri 8.cilt, Münşe'a't-ı Aziziyye'den Seçmeler, 271-273.

³ Çocuk edebiyatı konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Sınar, A. (2006). Türkiye' de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2006, 175-225.

Çıkla, Selçuk, Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler, Hece dergisi Çocuk edebiyatı Özel Sayısı, Yıl 9, Sayı: 14-15, Ağustos-Eylül 2005, s.a.89-107.

Tanzimat Döneminde Çocuk Algısına Yönelik Metin Örnekleri

19. yüzyılın ilk yarısında, “1846 yılında yürürlüğe konan sıbyan mektepleri talimatnamesiyle, anne ve babaların rızaları ile beş ve daha aşağı yaş çocukların da okula gitmelerine izin verilir.” (Sakaoğlu, 1994, 263) Çocuklarla ilgili alınan bu karar daha birçok yeniliğin öncüsüdür. Tanzimat Dönemi’nde birçok alanda olduğu gibi çocuk edebiyatı alanında da ilk girişimler görülür.⁴ Bir anlamda, Osmanlı İmparatorluğu için siyasal ve sosyal yönden bir dönüm noktası sayılabilecek Tanzimat Fermanı, çocuk edebiyatı alanındaki sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesi gibi nedenlerle de Türk çocuk edebiyatının başlangıcı sayılabilir. (Durdu, 1998, 49) Kayserili Doktor Rüştü’nün, 1859’da Nuhbetü’l-Etfal ismiyle yayımlanan ilk Türkçe alfabe kitabında fabllar ve kısa öykülerin yer alması, çocuk edebiyatı alanında ilk örneklerin olması bakımından önemlidir. (Aksoy-Gürel, 2008, 20) Fakat asıl önemlisi 1869 yılında Mümeyyiz adlı derginin çıkarılmasıdır. Aslında dergiden ziyade gazete sayılabilecek Mümeyyiz, aynı addaki haftalık gazetenin çocuk eki mahiyetindedir ve Tanzimat dönemi çocuk dergileri içinde en uzun ömürlü olanıdır. (Bayram, 2005, 484) 19. yüzyıl Osmanlı çocuk dergilerinde zaman zaman görülen "Valide Sınıfına Mahsus manzumeler" ya da "Valide Sınıfına Mahsus Şarkılar"⁵ da sözü edilen "valide sınıfı" bu yaşta çocukların öğrenim gördüğü sınıflar olmalıdır ki hem çocukların eğitim sistemine dâhil edilmesinin hem de çocuk dergilerinde onlar için şarkı ve şiirlerin yayınlanması Batılılaşmakta olan çocuk algısının en mühim göstergeleridir.

Bayram, Mümeyyiz Dergisi’nde yayımlanmış metin türleri üzerine yaptığı sınıflandırmada dergide çocuk şiirlerinin yer aldığına ilişkin bir başlık açmasa da dönemin diğer dergilerinde şiir örneklerine rastlamak mümkündür. Hatta Şinasi’nin yaptığı manzum fabl çevirilerinin hedef kitesi de bir anlamda çocuklardır. Fakat Tanzimat şiirindeki çocuk algısını görebilmek için yapılan bir çalışmada karşımıza şu soru çıkar: Bu algıyı görebilmek için ne tür şiirlere bakılmalıdır? Turan ve Gücüyeter, bu soruyu “Çocuk şiiri, çocuklar için şiir mi? Çocuk diliyle yazılmış şiir mi? Veya “çocuk” ya da onunla ilgili unsurların geçtiği şiir midir?” (Turan-Gücüyeter, 2005, 191) şeklinde geliştirir. Çalışmada çeşitli görüşlere yer verdikten sonra bu sorulara getirdikleri genel yaklaşım şu şekildedir:

“Çocuk şiiri söz konusu olduğunda ne bir yetişkin olarak kalmak ne de çocuklaşmaya çalışmak doğrudur. Her şeyi kendi hâliyle ele almak, sezmek ve yazmak gerekir. Yapmacıktan ve yapaylıktan uzak durmak suretiyle çocukça yazmak değil, çocuk duyarlılığını harekete geçirmek daha doğrudur. Ne verdiğinizden çok, nasıl verdiğiniz önemli. Duyarlılığınız, üslûbunuz, söyleyişiniz, dili kullanma biçiminiz sizi çocuk edebiyatına yaklaştırır veya uzaklaştırır.” (Turan-Gücüyeter, 2005; 192-193, Şimşek, 2003)

Görülüyor ki bir şiire çocuk unsurunu görmek amacıyla bakmak, öncelikle bakılan türün niteliğiyle doğrudan ilgilidir. Burada karşımıza bir diğer soru çıkar: Tanzimat şiirinden kasıt nedir? Bu sorunun yanıtını Tanzimat Dönemi’nde şiir yazmış, şair kimliğiyle hem sonraki dönemlere hem de günümüze kadar ulaşmış bazı isimlerin şiirleri şeklinde ele almak doğru olacaktır. Sonuçta adı geçen dönemde Divan Edebiyatı geleneğini sürdüren, halk edebiyatı geleneğine bağlı şairler olduğu gibi birkaç şiiri dışında edebî varlık gösterememiş isimler de mevcuttur. Oysa Tanzimat şiiri ifadesinden kasıt; dönem zihniyetini eserlerine yansıtmış, şair kimliğiyle sonraki dönemlere kalmış isimlere ait şiirler şeklinde olmalıdır. Bu anlamda Tanzimat şiirinde çocuk algısını görebilmek için bu isimlere ait şiirlerin değerlendirilmesi doğru olacaktır. Bu anlamda, örnekleri çok az olsa bile, Şinasi, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem gibi tanınmış simalar; çalışmada dikkat edilecek şairlerdir.

⁴ Aliye Uslu Üstten Gençlik Edebiyatı kitabının birinci bölümde “Ergenlik ve Genç Yetişkinlik Dönemleri” bölümünde kişinin, çocukluktan yaşlılığa doğru geçirdiği süreçteki gelişim evreleri anlatmıştır. Bireysel farklılıklara bağlı olarak evrelerin çocuktan çocuğa değişebildiği üzerinde durur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uslu Üstten, A. (2014). Gençlik Edebiyatı. Grafiker Yayınları: Ankara.

⁵ Bu manzumelere bir örnek için bkz, "Valide sınıfına Mahsus Küçük Manzumeler", Çocuklara Rehber, 21 Kanun-ı Sani 1314/=2 Şubat 1899, s. 1.

1-Tanzimat Şiirinde Pedagojik Yaklaşım:

Tanzimat Döneminde en hızlı değişimin yaşandığı alanlardan biri eğitimidir. Bu devrin devlet adamlarının Avrupa tahsili görmesi, bu alandaki çalışmaları hızlandırır. 1876 Anayasasıyla yürürlüğe konulan en önemli adımlardan biri zorunlu ilköğretimdir ve başlı başına modern bir gelişme olarak ele alınmalıdır. Çocuklarla ilgili bir diğer yenilik veya ilk, pedagojik görüşlerdir. Avrupalılaştırma temayülü ile beraber kurulan Batılı tipteki modern eğitim kurumları, orada uygulanacak eğitim metodu üzerine düşüncelerin gelişmesini de sağlamıştır. “Belli kuramsal çerçeveler içinde icra edilen ve bazı ahlaki ve felsefi amaçların gerçekleştirilmesini hedef alan eğitim faaliyetlerinin incelenmesi, seçilmesi ve uygulanmasıdır” (Çiltaş-Akıllı, 2011, 65) şeklinde tanımlanabilecek pedagoji; eğitim sorunlarını eleştirel biçimde ele alarak “eğitim ya da çağdaş pedagojik pratiklerin, sosyal sorunları eleştirel biçimde ele alarak dünyayı dönüştürme potansiyeli” taşıması imkânını da sağlar (İnal, 2010, 15). Dönemin pedagojik yaklaşımlarının günümüz yaklaşımlarından hiç de geri kalmadıkları görülür. Bazı noktalarda geleneğin izleri görülse bile getirilen yaklaşımlar, bireyi kaybetmekten ziyade kazanma temeli üzerine kuruludur. Bu anlayışın niteliğini görebilmek için Süleyman Paşazade Sami Bey’in görüşlerine bakmak yararlı olacaktır.

Sami Bey’in *İlm-i Terbiye-i Etfâl* adlı eserinde çocukların ödüllendirilmesi ve cezalandırılmasına ilişkin yer alan görüşler, Mustafa Şanal tarafından incelenmiştir. Buna göre çocuklara verilecek ödüllerin mutedil düzeyde olması gerekmektedir. Övme, en basit ödüldür. Yaptığı güzel işler için aferin belgesi verilmesi bir diğer ödül türüdür. Okulda başarı gösterenlerin isimlerinin bir levha ile duyurulması, kitap ve hediyeler diğer ödüllendirme biçimleridir. Sami Bey’in ödül üzerine düşünceleri modern pedagoji anlayışı doğrultusundadır. Ceza konusunda geleneğin etkisi görülse de Sami Bey, cezaların çocukların psikolojik ve fiziksel gelişimini engellememesini, okullarda cezalandırmanın az uygulanmasını tavsiye eder. (Şanal, 2002, 115-126)

Tanzimat şiirinde iki tür pedagojik yaklaşımdan söz edilebilir:

a) Geleneksel Anlayış:

Tanzimat öncesinde gelenek olarak eğitimde cezalandırmanın olumlu etkilerinden bahsedildiği görülür. Kutadgu Bilig, Gülistan, Bostan, Kabusname gibi eserlerle beraber Mesnevi’de de çocuğun ıslahı için gerekli olması durumunda dayaha bile başvurulabileceği önerilir. Tanzimat Dönemi birinci nesil şairlerin, söylemleri farklı olsa da genel olarak gelenekten kopmadıkları görülür. İçerik farklılıklarına rağmen biçimsel anlamda Divan Edebiyatına bağlı kalmaları bunun bir göstergesidir. Bu yönüyle Ziya Paşa, birinci neslin diğer şairleri arasında daha da öne çıkar. Şiir ve İnşa’daki görüşlerinin tam aksini Harabat’ta söyleyen Ziya Paşa, “kendi kuşağı içerisinde klasik edebiyata en sadık kalanlardan biri olarak bir divan şairi gibi” değerlendirilebilir. (Dombay, 2001, 184)

“Fünun-i fitneyi zülfün hat-i pür-fenden öğreysin

Kişi bir ders öğreysin de tek düşmenden öğreysin” (Akyüz, 39)

Dizelerinde, zülûf, sevgiliyi baştan çıkarabilecek teknikleri onun yüz hatlarının çizgilerinden öğreysin, der ve devamında kişi yeter ki bir ders öğreysin de varsın düşmanından öğreysin diye ekler. Ziya Paşa, dolaylı da olsa öğrenmenin önemini vurgular. Söz konusu öğrenme yoluyla düşman bile kabuldür. Onun, *Terkib-i Bent*’inde geçen bir atasözü gibi dillere dolanmış ünlü beytinde, öğrenme/öğretme biçiminde gelenekçi bir anlayışa sahip olduğu görülür:

“Nush ile yola gelmeyi etmeli tekdir

Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir” (*Terkib-i Bent*, 48)

Gerçi bu şiirin çocuk dünyasına hitap etmediği aşikârdır. Fakat pedagojik anlamda öğretim metoduna da işaret ettiği yorumuna ulaşılabilir. Buna göre öğretim üç aşamadan oluşur:

1-Öğüt verme2-Kızma

3-Şiddet uygulama

Ziya Paşa'nın bir başka şiirinden hareketle kişinin, nasıl birisi olacağına çocukluğunda birtakım ipuçları olduğu izlenimine ulaşılabilir.

“Bu işve vü reftar ki var sende küçükten
Bilmem ne yaman afet-i devran olacaksın
Bu naz ü reviş sen ki var taze nihelim
Bilsen ya nasıl serv-i hıraman olacaksın” (Akyüz, 40-41)

Şairin, sevgilinin büyüyünce nasıl bir güzelliğe sahip olacağına getirdiği yoruma, genelleme yapılabilir. Bir anlamda çocuklukta görülen birtakım fiziksel ve davranışsal özellikler, yetişkinlikte dış görünüm ve kişilik oluşumu hakkında ipuçları verir.

b) Pozitivist Anlayış:

19. yüzyılda bir felsefi sistem olarak pozitivismi kuran A. Comte'a göre pozitivism, felsefenin bilimselleştirilmesi ve Avrupa'nın içinde bulunduğu anarşik ortamı düzenleyebilecek toplumbiliminin kurulmasıdır. Bu anlamda pozitivism hem bilimler felsefesi, hem politika hem de dindir. “Duygularla hissedilebilir dış dünyanın olaylarıyla yetinmek isteyen ve başka kökenli her bilgiyi değersiz olarak kabule yönelen her düşünce sistemine verilen addır. Bu açıdan pozitivism, algılanabilir olayları ve onların kanunlarını deney ile incelemeyi konu edinir.” (Engin, 1990, 181; Korlaelçi 1986, 15-17) Tanzimat Dönemi'nde mevcut duruma bir aydın bilinci tavrıyla yaklaşan isimler, devletin tekrar eski parlak günlerine dönebilmesi için bilimsel anlamda uyanışın gerekliliğini görmüşler, bu yönde birtakım düşünceler üretmişlerdir. Dolayısıyla pozitivist felsefeden etkilenmişler, bu etkiyi eserlerine yansıtılmışlardır. Tanzimat şiirinde bu bilinç sıklıkla görülür. Maalesef bu şiirler bir çocuk şiiri olarak yazılmamıştır. Yine de 19 Asır manzumesi adlı Sadullah Paşa'ya ait şiirde buna dair çıkarımlarda bulunabilecek ayrıntılar vardır. Şair bireylere pozitivist eğitim sisteminden bahseder.

Tanzimat şiirinde önemli bir yer tutan 19. Asır Manzumesi, dönemin genel eğilimlerini, Tanzimat kuşağının; Yeni Osmanlıların düşünme şeklini, özlemlerini yansıtan önemli bir eserdir. Manzumede Paşa, iki farklı dünyayı resmeder:

“Erişti evc-i kemalata nur-ı idrak
Yetiştirdi rütbe-i imkâna kısm-ı mümteni'at
Basit oldu mürekkep mürekkep oldu basit”

İnsan kavrayışının doruk noktasına ulaştığı ve basit eylemlerin karmaşık, karmaşık eylemlerin basit olduğunu, buharın sanayide kullanılması ve miktatın yaşamda yarattığı devrimin ne efsun ne tılsım bırakmadığı anlatılır. Devamında:

“Mecaz oldu hakikat, hakikat oldu mecaz
Yıkıldı esasından eski malumat”
diyerek eski bilginin köhneleştiğini söyler. (Şirin, 2007, 42-43)

Abdülhak Hamid Tarhan, Mazi Yolcusuna Atı Yolu şiirinde pozitivist eğitimi salık verir. Şair, adı geçen şiirde, dönemin geri kalmış eğitim kurumlarını temsil eden tarikatları eleştirir. Tarikat şeyhine bağlanmış müride, o şeyhin asıl amacının adını ünlendirmek olduğunu söyledikten sonra modern mekteplere gitmenin çocuklara ve büyüklere örneklik teşkil etmesi bakımından önemine değinir:

“Mektebe git, fen ile ol müştegil;
Varisine feyzin olur müntekil.
Bak, nice esrara olursun habir;
Hisse bulur sende sagir ü kebir.” (Akyüz, 150)

Namık Kemal de bir insanın yeteneklerinin çocukluktan itibaren onu terk etmesinin sebeplerini kişinin eğitim olarak yeteneği geliştirmek yerine şikâyet yolunu seçmesine bağlar. Şair bir anlamda pozitivist pedagojinin önemini hissettirir:

“Çocukluktan niçin dür eylemiş insanı isti’dad
Eğer her matlabın tahsiline feryad lazımsa” (Akyüz, 65)

2-Bir Dönem Olarak Çocukluk:

Çeşitli edebî örneklerde bahar mevsimi ile insan hayatının çocukluk ve gençlik dönemlerine denk geldiği noktada ilgi kurulur. Tabiatın yeniliği ve temizliği; insan ruhunun henüz kirlenmemiş arılığına benzetilir. Tanzimat şiiri örneklerinde şairlerin bu dönemi zaman zaman işledikleri görülür.

Çocuk yaşta ölen oğlunu anlatan kitap yazan ve bu eserde oğlunun piyano çaldığını anlatan⁶ Recaizade Mahmut Ekrem, Yadigâr-ı Şebab şiirinin Lahn-ı Evvel bölümünde yukarıda anlatılan dönemi eyyam-ı şebab olarak isimlendirir. Şaire göre, eyyam-ı şebabın zevkinin hesap etmenin imkânı yoktur.

“Ne güzeldir hele eyyam-ı şebab
Ömr-i insandan odur belki nisab
Doğrusu fasl-ı şebabın edemem
Zevkini lezzetini add ü hisab” (Akyüz, 95)

Fakat çoğunlukla bu özlem duygusunu pişmanlıklar takip eder. Çünkü o günler geride kalmıştır. İnsan ruhu artık günahla, onarılması mümkün olmayan hatalarla tanışmıştır. Hevesler ve istekler kaybolmuş bir anlamda yaşama isteği ve zevki bitmiştir. Nitekim Recaizade Mahmut Ekrem’in aynı şiirinin Lahn X bölümünde bu pişmanlık görülür:

“Gençlik gitse de hale heyhat
Gençlik gitti bütün mahv oldu
Ne kadar varsa gönülde hevesat
Geçti ru’ya gibi ah o demler
O güzel günler o hoş âlemler” (Akyüz, 97)

İsmail Safa da gençlik döneminin hızla geçişini İstiğrak şiirinde rüya benzetmesiyle ifade eder:

“Sür’atle geçer şebaptır bu.
Ru’ya gibidir bu habtır bu” (Akyüz, 204)

Muallim Naci çocukluktan gençliğe ilk geçiş dönemini uçarılıklar dönemi olarak ele alır. Uçarılıklar vardır çünkü birey artık aşkla tanışmıştır.

“Uçtukça hayâl-i yâr gözde
Arama bulup medar sözde

Şeh-dâne-yl dîde-yî terimle
Meşgul olurum kebûterimle

Bir öyle enîs-i cân bulunmaz
Amma o da her zaman bulunmaz

Terk eylemiş işte âsiyânı
Hâkî iken olmuş âsumânî

⁶ Recaizade Mahmut Ekrem, Nijad Ekrem, İstanbul Servet-i Fünun Matbaası, 1900, (sayfa numarasız).

Baktıkça o sun'-i berkemâle
Şâhîn-i kaza gelir hayâle” (Akyüz, 189)

Yâr hayali canlandıkça anne sözü dinlenmez olur artık. Gencin ebeveyniyle çatışma dönemi başlamıştır. Muallim Naci'ye göre, çatışmanın kaynağı aşktır:

3-Bireysel Bir Tema Olarak Çocuk Sevgisi:

Tanzimat şiirinde birinci dönem sanatçıların genel olarak bireysel konulardan uzak durdukları görülür. Elbette toplumsal olmayan konularda da şiirler yazmışlardır. Bu konuların başında aşk yer alır. Fakat bu tür şiirlerde işlenen aşk teması bireysel bir aşk duygusunun işlenişinden ziyade Divan Edebiyatı etkisinde kalmış genel bir yansıtmadır. Zaman zaman ölüm temasını işleyen şiirlerde şairin bireysel ölüm korkusu yahut düşüncesine dair emareler olsa da Tanzimat birinci dönem şiiri için bireyselliğin geri planda kaldığını söylemek mümkündür. İkinci dönemde ise şiirlerde toplumsal temaların yeri bireysel duygular daha fazla alır. İkinci dönem Tanzimat şairleri yönetimin baskılarının tesiriyle pasif ve içe dönük bir ruh hâlini yaşamaya başlamışlardır. (İsen, 1994, 143) Abdülhak Hamid'de;

“Anlayan kimse var mı hatırdâ?
Ben eminim ki devr-i hazırda
Yazdığım şeyler anlaşılmayacak...” (Akyüz, 178)

derecesinde bireysel bir derinlik kazanacak bu bireysel bakış açısı, çocuk algısı yönünden de örneklerin verilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Tanzimat ikinci dönem şairlerinden Recaizâde Mahmut Ekrem'in yeri, değinilmesi gereken bir konudur. Bunda çok küçük yaşlarda kaybettiği çocuklarına duyduğu sahici acının tesiri büyüktür. Bu tür şiirlerinde Recaizâde Mahmut Ekrem bir şairden ziyade baba kimliğiyle öne çıkar. Evladını kaybetmiş her ebeveynin hissedebileceği acıyı tüm derinliğiyle dizelerinde işler. Oğlu Nejat için yazdığı şiirlerde bu derinlik açık bir şekilde hissedilir. Ah Nejat şiirinde oğlunun hasretini ateş ve buz tezadıyla ifade eder şair:

“Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor.
Hayaline çılgın çılgın bakarken
Kapanası gözümü kan bürüyor.” (Akyüz, 117)

Sonraki dörtlüklerde bu hasretin kaynağı ve ayrılığın nedeni verilir:

“Can isterken hasret odiyle yansın,
Varlık beni alil alil sürüyor.
Bu kaygıya yürek nasıl dayansın?
Bedenciğin topraklarda çürüyor!

Bu ayrılık bana yaman geldi pek,
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım.
Ya gel bana, ya oraya beni çek,
Gözüm nuru oğulcuğum, Nijad'ım!” (Akyüz, 118)

Recazide Mahmut Ekrem'in yukarıdaki şiiri için mersiye demek mümkündür. Şair burada çocuk sevgisi olduğu kadar onu kaybetmiş olmanın üzüntüsünü yaşar. Şairin Tahassür şiiri ise bambaşka bir durum arz eder. Bu şiir, henüz bir bebekken ölen Piraye isimli kızı için yazılmıştır. Fakat şair bu şiirde ona hissettiği özlem, sevgi yanında bir de suçluluk hislerini dile getirir. On beş sene boyunca Piraye'nin mezarını ziyarete gitmemiştir. Mezarını onartmamıştır. Dolayısıyla Piraye'nin mezarını bulamaz. Eksik bıraktığı babalık görevini itiraf eden şair, Piraye'den adeta af diler:

“Ah kim Piraye’min işte bu yerdir meskeni
Şu siyeh topraklar olmuştur o nurun mahzeni
Gelmedim on beş sene bilmem ne yanda medfeni
Ey mezaristan bana ettirme ah ü şiveni!
Rahm edip agâh edin ey servler, taşlar beni!
Bi-nişan terk eyledim eyvah evladım seni!
Söyle yavrum eyleyim şad-ab-ı giryem kakini
Hangi topraktır seni örten vücud-i pakini?..

Zuldür on beş yılda bir kere ziyaret kabrini.
Yok hicabımdan taharriye cesaret kabrini.
Ger zaman ettiyse pa-mal-i hakaret kabrini,
Bir vazifeydi bana etmek imaret kabrini.” (Akyüz, 117)

Sonuç

Tanzimat edebiyatı, akademik anlamda Türk Edebiyatında üzerinde en fazla durulmuş dönem edebiyatlarından birisidir. Kuşkusuz bu ilgede edebiyat tarihi bakımından dönem örneklerinin edebî değerinden ziyade birçok anlamda ilkleri teşkil etmesi de etkili olmuştur. Bu dönemde Batılılaşma anlayışıyla yaşanan değişikliklere bağlı olarak çocuk algısı da değişmeye başlar. Geleneksel anlayış devam etmekle birlikte yeni bakış açılarının izlerini dönemin edebî eserlerinde görmek mümkündür. İlk değişimler Avrupa usulü eğitim-öğretim sistemiyle beraber sağlığta görülürken yetişkinlerin çocuklarla rollerine uygun olarak ilişkisi şekillenir. Şekillenmeye başlayan algı değişikliği Tanzimat döneminin bazı şairlerinden alınmış şiir örnekleriyle takip edilebilir.

Tanzimat şairlerinin şiirlerinin bütününe pedagojik yaklaşımın olup olmaması, bir dönem olarak çocukluğun işlenmesi ve bireysel bir tema olarak çocuk sevgisinin işlenmesi yönüyle bakıldığında devletin ilk Batılılaşma adımlarından eğitimin etkisini göstermeye başladığı görülür. Recaizade Mahmut Ekrem gibi bazı şairler anılarında çocuklarının müzik aleti çaldığından bahseder. Çocuğunun müzikle ilgilenmesini sağlayan babanın bu tutumu değişimin işaretlerindedir. Ancak yine de Ziya Paşa’nın şiirlerinde gelenekselci anlayışta hükmünü devam ettirir. Yüzyıldaki pozitivist akımda ilk Sadullah Paşa’da karşılığını bulur. Ancak Abdülhak Hamit Tarhan doğrudan pozitivist eğitimi ön plana çıkararak şiirler yazar. Çocukluğu kendine özgü yapısıyla bir yetişme dönemi kabul etme bakımından da birkaç örneğe ulaşılır. İsmail Safa, Muallim Naci ve yine Recaizade Mahmut Ekrem’in çocuğu yaş dönemine göre algıladığı ve öyle yazdığı tespit edilir. Çocuğun davranışları, annesiyle ilişkisi burada ele alınır. Çocuk sevgisiyle hayat tecrübeleriyle beraber daha çok şiire girer. Çocuğunun vefatına üzülen şair bunu kalemine yansıtmıştır. Bu konuda da Ekrem’in yaşadıkları onun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Yapılan bu okumalarda ulaşılmaya çalışılan tespitlerin amacı konunun ayrı bir başlık olarak açılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Çünkü açılan bu başlıkta eksikliklerin olduğu görülmüştür. Dönem şiirlerine tam anlamıyla çocuk şiiri demek zordur. Çünkü ne direkt çocuklara yönelik yazılmıştır ne de çocuğun biyolojik olarak gelişimi dikkate alınmıştır. Ya yetişkinlerin bireysel acılarının mısralara yansımaları ya da toplumla ilgili ideal düzen arayışlarının uygulama alanı olarak çocuk konu edinilmesidir.

Kaynakça

- Aksoy, T. - Gürel, Z. (2008). Türkçe İlk Alfabe Kitabı Nuhbetü'l-Etfâl'de Türkçe Öğretim Metodu ve Günümüzdeki Bazı Uygulamalar, Abant İzzet Baysal Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, ss.19-29.
- Banarlı, N.S. (1971). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayram, Y. (2005). Türk Edebiyatının ilk çocuk dergisi Mümeyyiz (1869-1870). Hece, 104-105 (Ağustos-Eylül), 484-500.
- Çiltaş, A, Akıllı, M. (2011). Öğretmenlerin Pedagojik Yeterlilikleri . Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 0 (4) , 64-72.
- Durdu, E. (1998). 21. yüzyıl çocukların yüzyılı olabilir mi?, Çocuğa adanmış konuşmalar, Yayına Hazırlayan: Mustafa Ruhi Şirin, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Engin, İ. (1992). "1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda 'Kültürel Değişme' Olgusu", OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c.3, S.3, s.179-192.
- İnal, K. (2010). Eleştirel pedagoji: Eğitimde Modern Özgürleştirici bir Yaklaşım. Alternatif Eğitim e-Dergisi, (1), 14-24.
- İsen, M. (1994). Acıyı Bal Eylemek, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kelağa, A. İ.,(2007). "Çağdaş Yunan Çocuk Edebiyatında Tarihsel Roman: Alki Zei'nin "Petro'nun Uzun Gezintisi" adlı Romanı, Littera Edebiyat Yazıları, cilt 20, s.111-121.
- Korlaelçi, M. (1986), Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri, İstanbul: İnsan Yayınları.
- D.Ohsson, M. de M., XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, (çev: Zerehan Yüksel) Tercüman 1001 Temel Eser.
- Okay, C. (1998). Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900, Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- Poyraz, H. (2005). Okulöncesi Dönemde Oyun ve Oyuncak, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sakaoğlu, N. (1994). "Anaokulları", Tarih Vakfı İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994, Cilt1.
- Şanal, M. (2002). Süleyman Paşazade Sami Bey'in Okulda Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 12, sa.115-126.
- Şimşek, T. (2003). Çocuk Edebiyatı ve Dergiciliği, Gonca Dergisi, Sayı: 18 Ocak - Şubat – Mart.
- Şirin, İ. (2007). Sadullah Paşa'nın 19. Asır Manzumesi Bağlamında Osmanlı'da Bilginin Toplumsal Tarihine Bir Bakış, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 15. Sayı 2, sa. 41-56.
- Turan, L.- Gücüyeter, B. (2005). Çocuklar İçin Yazılan Her Manzumeye Şiir Denir mi? Erzurum : Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı : 2, sa.189-205.
- Uslu Üstten, A. (2014). Gençlik Edebiyatı, Grafiker Yayınları, Ankara
- Yerasimos, M. (1993). "16-19 yüzyılda Batı Kaynaklı Gravürlerde Osmanlı Çocuk Figürleri", Toplumsal Tarihte Çocuk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- <http://www.cnnturk.com/2008/yasam/gezi/10/23/assosta.2008.kazilari.sona.erd/497934.0/index.html>
Erişim: (01.01.2013)